

ОЛЕГ МИХАЙЛОВИЧ ПРИХОДНЮК — ДОСЛІДНИК РАНЬОСЛОВ'ЯНСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ

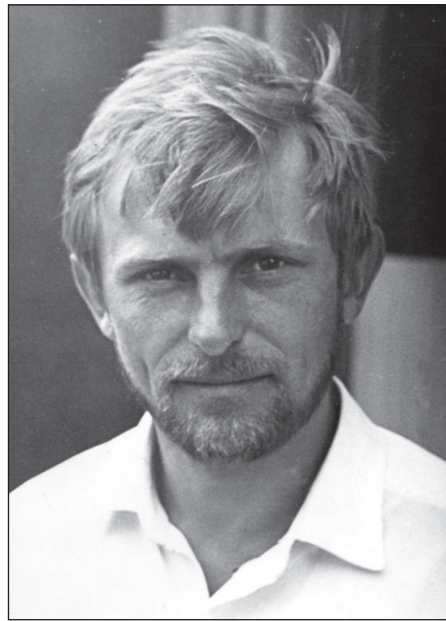
Цього року виповнилося б 70 років Олегу Михайловичу Приходнюку — відомому українському археологу й історичному науковцю, доктору історичних наук, лауреату Державної премії України в галузі науки та техніки. Це ще досить продуктивний вік для вченого, але 31 грудня 2004 р. Олег Михайлович пішов із життя.

Олег Михайлович прожив цікаве й наповнене творчістю життя. Він народився 19 травня 1941 р. в м. Хмельницький. Вищу освіту здобув на історичному факультеті Чернівецького державного університету (1959—1961 рр.). Саме тоді, починаючи з археологічної практики на першому курсі, він захопився археологією, що і стала любов'ю та справою всього його життя. Від того часу і до кінця навчання О.М. Приходнюк під час канікул працював в археологічних експедиціях, якими керували І.С. Винокур, Б.О. Тимошук, М.О. Тиханова, Г.І. Смірнова та ін.

Його першим учителем був І.С. Винокур, тоді молодий викладач Чернівецького університету. Так почалася їхня дружба, яка тривала все життя. Через багато років, виступаючи з нагоди річниці від дня смерті Олега Михайловича, І.С. Винокур скаже: «Це був мій перший і найталановитіший учень».

Після закінчення університету й служби в армії, працюючи в Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї, а потім у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті, в 1964—1967 рр. О.М. Приходнюк дослідив низку слов'янських пам'яток другої половини I тис. У 1967 р. вступив до аспірантури Інституту археології НАН України, після закінчення якої залишився в інституті, де і працював до кінця свого життя. Археологічні матеріали, отримані при розкопках поселень у Городку, Усті, Бакоті та ін., склали основу його кандидатської дисертації, успішно захищеної в 1971 р., і першої монографії «Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст.)», виданої 1975 р.

Науковим керівником О.М. Приходнюка був доктор історичних наук, професор В.Й. Дов-

Приходнюк Олег Михайлович, 1972 р.

женок. Саме він наполіг на тому, щоб після захисту кандидатської дисертації молодий вчений зосередив свою увагу на вивченні ранньослов'янських пам'яток іншої території, а саме Середнього Подніпров'я — регіону, що займає особливе місце серед східнослов'янських земель.

Починаючи від 1970-х рр., О.М. Приходнюк провадив значні експедиційні дослідження на території Середнього Подніпров'я. У ході археологічних розвідок були обстежені й відкриті десятки пам'яток I тис. Тоді ж були здійснені стаціонарні розкопки ранньослов'янського поселення Сахнівка, а також поселень пеньківської культури Вільховчик, Будище, Сушки, Біляївка в Середньому Подніпров'ї, Кочубеївка — у Південному Побужжі, Богородичне — у поріччі Сіверського Дінця. Результатам цих досліджень, доповнених фондovими й архівними матеріалами, присвячена монографія «Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI—IX ст. н. е.» (1980). Основним завданням роботи була етнічна інтерпретація пам'яток Середнього Подніпров'я — території, де проходили склад-

Пастирське городище. Сидять зліва на право: М.Ю. Брайчевський, Л.В. Вакуленко, О.М. Приходнюк, М.В. Любичев і студенти Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. 1990 р.

ні етногенетичні процеси, пов'язані з формуванням ранньосередньовічних слов'янських об'єднань. Систематизація матеріалів дозволила О.М. Приходнюку виділити три послідовні етапи етнокультурного розвитку слов'янських племен: пеньківський (кінець V — середина VII ст.), сахнівський (середина VII — середина VIII ст.) і Луки-Райковецької (середина VIII—IX ст.). Що стосується пам'яток порубіжно-го з лісостепом Надпоріжжя, то, починаючи від VII ст., там фіксується неслов'янський етнокультурний тип, представлений пам'ятками Вознесенка, Канцерка, Петро-Свистунове.

Особливе місце займають п'ятирічні дослідження (1974—1979 рр.) ранньослов'янського поселення Лука-Каветчинська, розташованого поблизу с. Сокол на Середньому Дністрі. Повернення вченого на західні території було пов'язане з необхідністю порятунку археологічних пам'яток на землях, які підлягали затопленню у зв'язку з будівництвом Могилів-Подільської ГЕС. Ця пам'ятка дала ранні слов'янські комплекси, датовані другою половиною V ст. Результати цих досліджень увійшли до монографії «Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре» (1984), написаної в співавторстві з Л.В. Вакуленко, яка одночасно досліджувала розташоване поблизу, в урочищі Острови, поселення черняхівської культури.

У 1986 р. О.М. Приходнюк захистив докторську дисертацію «Славянское население Юго-Восточной Европы V—VII вв.». Її основу скла-

ли матеріали пеньківської культури, переважно отримані в результаті експедиційних робіт автора. Крім того, в ній враховані ретельно зібрані автором у фондах музеїв і архівах матеріали минулих розкопок пеньківських пам'яток.

Результати цього дослідження відображені в колективній монографії «Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период» (1990), відзначеної Державною премією України в галузі науки й техніки за 1992 р., а також в одній з глав третього тому «Давньої історії України» (2000).

Роботою, що підводить підсумок багаторічним дослідженням ранньослов'янських старожитностей, є монографія «Пеньковская культура» (1998). Вчений розробив хронологію культури та її періодизацію, виділив регіональні особливості, запропонував розв'язання проблеми її трансформації в старожитності наступного часу, а також аргументовано ідентифікував культуру з антами, відомими за візантійськими писемними джерелами. Олег Михайлович дійшов висновку, що пеньківський археологічний комплекс сформувався в Середньому Подніпров'ї та на Лівобережжі Дніпра в середині IV ст. на ґрунті ранньослов'янських старожитностей попереднього часу. У V ст. почався інтенсивний процес розселення племен пеньківської культури на захід, на землі, зайняті напередодні черняхівським населенням і спустілі після трагічних подій, пов'язаних з гунською навалою. Згодом населення пень-

Викладачі-археологи. Національний університет «Києво-Могилянська академія» (зліва на право): М.А. Сагайдак, В.В. Отрощенко, Г.Ю. Івакін, В.М. Зоценко, О.М. Приходнюк

ківської культури просунулося в Запруття аж до пониззя Дунаю, де зустрілося з носіями прасько-корчацької культури та місцевими племенами. З VIII ст. на Правобережжі Дніпра пеньківські старожитності змінили старожитності сахнівського етапу, які пізніше трансформувалися в райковецьку культуру, а на Лівобережжі Дніпра — волинцевські пам'ятки, що переросли потім у роменську культуру.

Нарешті, охопивши майже весь ранньосередньовічний світ східного слов'янства, О.М. Приходнюк почав розробляти зовсім нову тему. Вчений звернувся до вивчення історії степового населення Східної Європи і його взаємозв'язків зі слов'янами, виступивши й тут першопрохідцем. Результати цих досліджень узагальнені в монографіях «Туни та протоболгари в Європі» (1999), «Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.)» (2001) і в багатьох статтях. Висновки, зроблені О.М. Приходнюком у цих роботах, заслуговують на особливу увагу. Зокрема, Олег Михайлович, всупереч поширеній думці, справедливо вважав, що в період раннього середньовіччя осіле (слов'янське) населення та кочове (тюрко-угорське) не перебувало в стані постійної боротьби та протистояння. Навпаки, хлібороби й кочовики здебільшого співпрацювали та більш-менш мирно співіснували.

Крім того, О.М. Приходнюк звернув увагу на те, що матеріальна культура та соціальний устрій ранньосередньовічних степових панівних етносів — стенив-булгар, аварів, хозар, мадярів — часто відрізнялися вищим рів-

нем порівняно зі східними слов'янами того часу. Важливим є також висновок дослідника, згідно якого вже в часи раннього середньовіччя на розвиток східних слов'ян значною мірою вплинули кочовики причорноморських степів, що мало певний позитивний результат для формування культури й державності південної частини східного слов'янства.

Особливе місце в науковій творчості Олега Михайловича займали дослідження унікальної пам'ятки — Пастирського городища (VII—VIII ст.) на правобережжі Середнього Подніпров'я, на порубіжжі лісостепу й степу. У результаті широкомасштабних розкопок городища, здійснених О.М. Приходнюком у 1990-і рр., були відкриті житлові, виробничі й господарські будівлі, оборонні споруди, отримано величезний речовий матеріал. Крім того, дослідник ретельно зібрав і проаналізував матеріали Пастирського городища, розпорошені по музеях і археологічних установах Києва, Львова, Черкас, Москви, Санкт-Петербурга та Кракова. Пастирське городище було великим ремісничим центром, де працювали високопрофесійні гончарі, ковалі, ювеліри. Про це свідчить значна кількість знахідок сільськогосподарського, побутового й ремісничого інвентарю, виробів прикладного ювелірного мистецтва, посуд, виготовлений на гончарному крузі. Своєю технічною й стилістичною досконалістю виробу пастирських майстрів відрізняються від знахідок на навколишніх слов'янських поселеннях з їх винятково ліпним посудом. Не ви-

кликає сумнівів, що більшість матеріалів, які походять з Пастирського, беруть початок у матеріальній культурі Балканського півострова та Подунав'я. Все це дало підставу О.М. Приходнюку висловити ідею, що Пастирське городище було засноване слов'янами-переселенцями з Подунав'я — нащадками тих антів, що протягом VI—VII ст. колонізували Північно-Східну частину Балкан і Нижнє Подунав'я, де підпали під значний вплив візантійської культури. Після приходу на Балкани протоболгар на чолі з ханом Аспарухом у 679—680 рр. якась частина слов'янського населення повернулася на свою прабатьківщину, у Середнє Подніпров'я. Саме це часткове переселення слов'ян з Подунав'я і стало основою висловленої літописцем Нестором гіпотези про дунайську прабатьківщину слов'ян. «Пастирське городище» (2005) — остання монографія Олега Михайловича, що була видана вже після його смерті.

О.М. Приходнюк опублікував більше 200 наукових праць. Його статті виходили навіть через два роки після того, як його не стало. Наукові праці вченого вирізняються фундаментальністю. Вони містять не тільки публікацію ретельно опрацьованих археологічних матеріалів і результати сумлінного вивчення історичних джерел, але й глибоке осмислення відкритих ним археологічних явищ і їхнє тлумачення в контексті європейської історії. Тому зовсім нові, часто несподівані, однак блискуче обґрунтовані висновки, сприймалися науковою громадськістю й знаходили своїх послідовників. Безсумнівим був його авторитет серед колег археологів, а ім'я добре відоме в наукових колах Європи.

Олег Михайлович був по-лицарськи відданий археології. Десятки років він з року в рік керував розкопками, не пропускаючи жодно-

го експедиційного сезону. Його вірність науці особливо яскраво проявилася в останній трагічний період життя. Будучи смертельно хворим, перенісши дві тяжкі операції, щодня втрачаючи сили, він продовжував працювати над монографією про Пастирське городище, яку закінчив буквально за три дні до смерті.

Людина великої працелюбності, О.М. Приходнюк вимагав такого ж відповідального ставлення до науки й від колег, однак через природну доброту все-таки часто був поблажливим, рецензуючи наукові праці. Сам талановитий вчений, Олег Михайлович по-справжньому радів, коли траплялися цікаві, з новими ідеями роботи молодих колег і всіляко їх підтримував. Значну увагу О.М. Приходнюк приділяв видавничій діяльності як науковий редактор і відповідальний секретар багатьох наукових збірників і монографій та член редколегій журналів і щорічників, таких як «Східний світ», «Хазарський альманах», «Матеріали по археології, історії, етнографії Таврії», «Лаврський альманах» та ін.

О.М. Приходнюк був професором Національного університету «Києво-Могилянська академія», керівником дисертаційних робіт аспірантів, членом Спеціалізованих рад із захисту дисертацій при Інституті археології та Інституті сходознавства ім. А. Кримського НАН України, багаторазово виступав опонентом на захисті докторських і кандидатських дисертацій.

Усі, хто знав Олега Михайловича Приходнюка, дружив з ним, вчився у нього або просто працював поруч, неодмінно згадують його і як блискучого вченого, і як дотепну, товариську людину. А наукова спадщина О.М. Приходнюка — монографії, численні статті і повідомлення вже стали вагомим надбанням української і європейської археологічної науки.